

Олександр ІЩЕНКО

ІНВЕНТАР ЗВУКІВ У ДІАЛЕКТАХ: ДО ПРОБЛЕМИ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У дослідженні представлено гіпотезу про місце зародження української мови. Ґрунтуючись на методиці, апробованій іншими вченими, з'ясували, що ймовірним місцем зародження української мови є ареал південно-західних українських говірок.

Ключові слова: *звуки, наріччя, діалект, витоки української мови, південно-західні говірки*

Вступне слово.

Реалізація звуків у мовленні (залежно від словесних, фразових позицій, оточення тощо), звукосполучуваність, міжзвукова взаємодія, фонетичні процеси, походження й еволюція звуків – все це належить до кола традиційних фонетичних проблем. Питання кількості звуків – сфера радше статистичного аналізу, ніж фундаментально лінгвістичного. Проте кількісна оцінка мовних явищ може бути використана в розв'язанні актуальних мовознавчих проблем, зокрема в ланці лінгвогенезу.

Інвентар (репертуар) звуків – це набір найменших мовних одиниць (голосних і приголосних) у фонетичній системі мовного утворення (мови або діалекту). Це – квантитативна (кількісна) мовна характеристика.

Репертуар звуків в українських діалектах як параметр наукового дослідження вже перебував у фокусі окремих праць [див., напр.: 16]. А в деяких розвідках з літературної мови голосні й приголосні та інші мовні одиниці були предметом кількісного лінгвістичного аналізу в аспекті вивчення витоків української мови [31]. У цьому ж аспекті можна назвати ще одну працю [7], де інвентар фонетичних (разом із морфологічними) ознак уповноважив автора на певні висновки щодо українського глотогенезу.

Методика.

Методологічною передумовою дослідження слугує праця К. Аткінсона [1], у якій запропоновано кореляцію між фонемним інвентарем мови та її давністю. Дослідивши репертуар фонем у 504 мовах світу зі всіх континентів, учений

запропонував теорію, за якою вік мови корелює з репертуаром фонем у ній: що більша кількість фонем, то давніша мова, і навпаки. Таке відкриття є закономірним, якщо глотогенез аналізувати з погляду принципів вчення про еволюцію популяцій і видів у біології. Зокрема, згідно з так званим *принципом засновника*, найбільший репертуар генетичних маркерів біологічного виду властивий найдавнішій його популяції. Виходячи з цього принципу (тобто порівнюючи фонемне різноманіття мови з генетичним різноманіттям біологічних видів), К. Аткинсон змоделював зародження й поширення мов світу. Відповідно до цієї моделі прамова *homo sapiens* постала там, де виявлено найбільший фонемний репертуар, – на Африканському континенті (в одному з ареалів койсанських мов, у якому нараховують 141 фонему).

Дослідження К. Аткинсона має низку методологічних зауважень [див.: 18], особливо в тій частині, де йдеться про матеріал для аналізу. Проте ідея (концепція) описаного дослідження варта уваги. Її спробуємо використати, зокрема, для вивчення території походження української мови. Якщо екстраполювати принцип засновника, за аналогією до моделювання К. Аткинсона, на українські діалекти, то варто очікувати, що діалектна зона, якій властивий найбільший репертуар фонем, є імовірним ареалом зародження української мови.

Розуміючи, що кількісні відмінності фонемного складу в діалектах очікуються незначні¹ (оскільки діалекти, репрезентуючи одну мову, закономірно подібні), то предметом дослідження є звуки як найменші фонетичні одиниці (у значенні звукотипів²), що реалізують фонemi.

¹ На думку А. М. Залеського, основні фонологічні відмінності в українських діалектах виявляються не стільки фонемним інвентарем і, відповідно, опозиціями між фонемами, стільки способом їх організації в мовленні, правилами лінійної сполучуваності [16, с. 58].

² Звукотип (звукovid) – це артикуляційно-акустичний образ звука, що складається з поля його мовленнєвих реалізацій у сильній і слабкій фонетичних позиціях. Наприклад, поліський напівдифтонг [ʲe] – це не окремий звукотип, а редукована реалізація дифтонга [ʲe] (його модифікація), оскільки місце і спосіб артикуляції [ʲe] та [ʲe] спільні (відмінною є лише тривалість дифтонгічних фаз). Натомість голосні [и] та [и^o] – окремі звуки (звукотипи), оскільки вони різняться за способом творення (ступенем підняття язика); хоча з позиції фонології (за диференційними ознаками) ці звукотипи є варіантами

Звуки, репертуар яких значно ширший за власне фонемний, є предметом дослідження також і тому, що кваліфікація (визначення) низки їх у діалектах як фонологічних одиниць (фонем) або, навпаки, як суто фонетичних варіантів фонем часто подається необґрунтовано; цей факт як наукову проблему на матеріалі вокалізму висвітила Л. Е. Калнинь [19].

Об'єкт нашого дослідження – наріччя як найбільші діалектні утворення. Наріччя обрано з тієї причини, що повна інформація про репертуар фонем або звуків із кожного говору чи, тим паче, говірки поки що відсутня, а отже, реалізувати наше дослідження, фокусуючи увагу на одиницях територіальної диференціації діалектів цього типу, видається ускладненим.

Отже, методична програма нашого дослідження полягає у виявленні (на основі даних фахової літератури) репертуару голосних і приголосних звуків кожного наріччя – північноукраїнського, південно-західного й південно-східного – та зіставленні кількісних даних про звуки з подальшою їх інтерпретацією відповідно до описаних вище методологічних засад. Оперування звуками (а не фонемами) не суперечить принципам, покладеним в основу нашої розвідки, оскільки звуковий репертуар дає більше уявлення про фонетичне різноманіття мови, ніж фонемний.

Аналіз і результати.

Вокалізм. Інформація про вокалізм діалектів української мови наявна в окремих монографіях, публікаціях та інтегрально – в «Атласі української мови», регіональних атласах. Зіставляючи відомості на картах атласів із даними дескриптивних студій, робимо висновок, що для повної інвентаризації діалектних голосних необхідно спиратися на всі

однієї фонемі. У системі консонантизму не виокремлюються як звукотипи дзвінки приголосні з відтінком оглушення (чи глухі приголосні з відтінком одзвінчення). Дзвінкий приголосний – це комбінація двох послідовних в часі фаз вимовляння: фази голосу і фази шуму; тому будь-який напівоглушений дзвінкий – це дзвінкий приголосний з редукованою фазою голосу; а будь-який напіводзвінчений глухий – це глухий звук із вкрапленням попередньої фази голосу. З погляду місця і способу творення, наприклад, між консонантами [д] і [д'] немає різниці (це вокали, що представляють той самий звукотип). Доказом того, що ці звуки – це спільний звукотип, є їхня ізольована вимова, у якій неможливо зартикулювати оглушений дзвінкий так, щоб він відрізнявся від власне дзвінкого чи глухого (оглушення й одзвінчення – це асиміляційні явища, що відбуваються у зв'язному мовленні).

доступні джерела, оскільки в лінгвогеографічних працях подано лише типові звуки для певного наріччя, тобто такі, що складають його фонетичне ядро.

Голосні звукотипи північного наріччя:

– [i], [и], [e], [a], [o], [y] – шість вокалів, притаманних загальнонаціональній мові: [4, к. 1–2];

– [i^ε], [и^ε] – неоднорідні голосні двокомпонентного складу (дифтонги), переднього ряду, генетично є рефлексом давньої фонемі /*ē/ в новозакритих наголошених складах та давньої фонемі /*ĕ/ в позиції під наголосом. Фіксуються в усіх говорах наріччя, найчастіше – у східнополіських говірках, рідше – у середньополіських говірках, зокрема в центральній і північній смузі, і ще рідше – у західнополіських говірках, зокрема північних районах, передусім у надбужько-поліських: *хліб*, *п'єч*, *обиєд* [5, с. 205, 207];

– [i^u] (*інші позначення* – [i], [i̯]) – голосний переднього ряду, високого дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Уживається як монофтонгічний варіант дифтонгів переднього, заднього й мішаного рядів у західнополіських говірках, південній смузі середньополіських говірок та в східнополіських говірках: *сні^uг*, *р^uчка*, *к^uн'* [5, с. 42, 205], а також як рефлекс давніх /*y/, /*i/. Поширений у всіх говорах наріччя: *ходіти^u*, *робіти^u*, *три^u* [5, с. 41];

– [iⁱ] (*інше позначення*: [i̯]) – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Уживається як монофтонгічний варіант дифтонгів переднього, заднього й змішаного рядів у південній смузі західно- та середньополіських говірок: *кіⁱн'*, *двіⁱр*, *ніⁱс* [5, с. 205], а також як рефлекс давніх /*y/, /*i/ в багатьох говірках наріччя: *ходітиⁱ*, *робітиⁱ*, *діⁱм* [5, с. 41];

– [i^e] – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття, є алофоном фонем /и/ та /е/ у ненаголошених складах переважно в західнополіських говірках: *си^eло*, *ми^eні* [5, с. 51]; на іншій території наріччя в ненаголошених позиціях зазначені фонемі вимовляються, як правило, в основних варіантах [и] та [е]. Інколи в південних говірках західно- й середньополіського говору вживається як монофтонг на місці колишніх дифтонгів: *сні^eг*, *слі^eд*, *рі^eдко* [5, с. 42];

– [e^u] (інше позначення: [ê]) – голосний переднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Є рефлексом давніх фонем /*i/ та /*ы/ в наголошених складах: *хм^ез*, *згор^ела*, *жінк^е* [5, с. 48], а також монофтонгом на місці дифтонгів в окремих південних говірках західно- й середньополіського говору: *с^ел'*, *пор^ег*, *к^ел'ко* [34, с. 67]. Реалізує і фонему /и/ в ненаголошених складах (у цьому випадку передається інколи знаком [э]) переважно в західнополіських говірках: *с^ел^о*, *м^ені* [5, с. 51];

– [e^a] (інше позначення: [ε]) – голосний середнього ряду, середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. У східнополіських говірках є рефлексом давньої носової фонему /*e/ у ненаголошеній позиції: *те^aгну́т'* [22, с. 235], а також реалізує фонему /е/ в ненаголошеній позиції: *че^aтв^{ер}* [22, с. 239];

– [e^o] – лабіалізований голосний, середнього ряду, середнього підняття. Реалізує фонему /а/ в ненаголошеній позиції в деяких східнополіських говірках: *кле^oд^{ут}'*, *кле^oд'і* [22, с. 253];

– [ē] – довгий (подвоєний³) голосний переднього ряду, середнього підняття, вважається рефлексом давньої фонему /*ā/. Уживається в окремих східнополіських говірках у переднаголошеному складі: *н'єсу́* [6, с. 248–249];

– [ā] – довгий (подвоєний) голосний заднього ряду, низького підняття, разом з [ē] вважається рефлексом давньої голосної фонему /*ā/. Фіксується в окремих східнополіських говірках (зокрема в північно-західній частині Чернігівської обл.) у переднаголошеному складі: *хāд'іл'і*, *мāгу́* [6, с. 248–249];

– [a^e] (інші позначення: [â], [ã]) – голосний середнього ряду, низького підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Є рефлексом давньої носової фонему /*e/ у ненаголошеній позиції: *ва^eзу́*, [22, с. 235], а також реалізує фонему /е/ в ненаголошеній позиції: *жа^eра^eл^о* [22, с. 239];

³ Акустично довгі голосні [ā] та [ē] звучать як подвійні звуки з повторенням артикуляційних рухів (а+а, е+е), тому позначати їх подовженими (розтягнутими в часі) двокрапкою – [a:], [e:] – некоректно. Натомість подовжені приголосні відрізняються від відповідних неподовжених лише часокількісною характеристикою (артикуляційна якість у них однотипна).

– [a^o] – голосний заднього ряду, низького дещо підвищеного ступеня підняття. Реалізує фонему /o/ в ненаголошеній позиції в східнополіських і деяких центральнопольських говірках: *ліса^oм* [22, с. 227];

– [o^e] – голосний задньо-середнього ряду, середнього підняття. Уживається як варіант фонему /o/ в ненаголошеній позиції в деяких східнополіських говірках: *че^oлові^eк, увече^oром* [22, с. 239];

– [o^a] – голосний заднього ряду, середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Реалізує фонему /o/ в ненаголошеній позиції (виразник явища «акання») в східнополіських і деяких центральнопольських говірках: *ба^aт'ко^a* [22, с. 227];

– [o^y] (*інше позначення*: [ô]) – голосний заднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Виявляє фонему /o/ в ненаголошеній позиції (виражає явище «укання») в західнополіських і деяких центральнопольських говірках: *рôбота, дôрôга, нôчувати* [15, с. 61, 67]. Цей самий голосний вимовляється в окремих говірках і в позиції під наголосом як монофтонг на місці дифтонгів: *во^yл, во^yз, то^yк* [34, с. 65].

– [y] (*інше позначення*: [yⁱ]) – голосний переднього ряду, середнього підняття. Уживається як монофтонгічний⁴ субститут польських дифтонгів заднього ряду переважно в південній смугі західнополіського говору та фіксується в незначній кількості східнополіських говірок: *н^yс, шч^yтка* [5, с. 47];

– [yô], [ôy], [yô], [yô] – неоднорідні голосні двокомпонентного складу (дифтонги), заднього ряду. Постали на місці давніх фонем /*ô/, /*ê/ в новозакритих складах під наголосом. Поширені в східнополіському говорі, північній смугі середньопольських говірок та окремих північних районах західнополіських говірок: *н^yôс, т^yôтка, в^yôз* [5, с. 47];

– [yê], [yî], [yî], [yê], [yê], [yî], [yî] – неоднорідні голосні двокомпонентного складу (дифтонги), мішаного ряду.

⁴ Північноукраїнські монофтонги, за припущенням багатьох учених, є континуантами дифтонгів (тобто наступним шаблоном еволюції давніх фонем); проте існує й інша думка, згідно з якою звуки однорідної артикуляції (монофтонги) – це окрема (паралельна з дифтонгізацією) гілка рефлексії давніх фонем.

Вважаються звуками більш пізнього походження порівняно з передньорядними й задньорядними зазначеними вище дифтонгами, а тому є їхніми генетичними континуантами. Уживаються в східнополіському говорі, північній смугі середньополіських говірок та окремих північних районах західнополіських говірок: *вуїз*, *суєл*, *нуїс* [5, с. 47]. Дифтонги змішаного ряду засвідчені також і як рефлексі давньої фонемі */*ы/*: *буєк*, *буїк* [2, с. 22];

– [y^o] – голосний мішаного ряду, високо-середнього ступеня підняття, уживається як монофтонг на місці дифтонгів: *ву^oл*, *ву^oз*, *ту^oк* [34, с. 65].

Отже, вокалізм північноукраїнського наріччя складається з 34 голосних звуків. Серед них 19 голосних (56% від всієї кількості) є спільними з одним або обома іншими наріччями; і 15 голосних (44% від всієї кількості) – це унікальні вокалі, які не вживаються в інших наріччях.

Голосні звукотипи південно-західного наріччя:

– [i], [и], [е], [а], [о], [у] – шість вокалів, властивих загальнонаціональній мові [4, к. 1–2];

– [iēi] – неоднорідний голосний трикомпонентного складу (трифтонг), переднього ряду. Є рефлексом давньої фонемі */*ē/*, розвинувся в наголошених складах (у повільному й експресивному мовленні). Зафіксований у закарпатських говірках: *мієїра*, *сієїно*, *колієїно* [24, с. 35];

– [i^u] (i) – голосний переднього ряду, високого дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Є рефлексом давньої фонемі */*i/*, вживається в окремих південногуцульських говірках: *чубот^uі*, *л'їжн^uк*, *груді^u* [15, с. 32]. У надсянському говорі реалізує фонему /e/: *плі^uту* [15, с. 44];

– [иⁱ] (й) – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Поширений у надсянському говорі, де реалізує фонему /e/: *ниⁱсє*, *Стиⁱпін*, [15, с. 44];

– [и^{bl}] – голосний середнього ряду, високо-середнього підняття. Є рефлексом давньої фонемі */*ō/* в новозакритих наголошених складах. Уживається в гуцульських говірках: *ві^{bl}н*, *кі^{bl}нь*, *ві^{bl}кно* [8, с. 194];

– [и^e] – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Реалізує фонему

/и/ в сильній позиції в гуцульських говірках: *ті^е, мі^ело, бі^ек* [8, с. 196] та в окремих (північнонаддністрянських) говірках: *ві^ебрали, гли^ена, магази^ен* [33, с. 49]. Цей самий звук, як правило, реалізує і фонему [и] в ненаголошених складах у переважній більшості говірок цього наріччя;

– [ы] – голосний заднього ряду, високого підняття. Є рефлексом давньої фонemi /*ы⁵/. Фіксується в окремих закарпатських, бойківських та надсянських говірках: *быв^оло, быкі, волы* [15, с. 74];

– [ы^о], [ы^у] – лабіалізовані голосні заднього ряду. Разом з [ы] є рефlekсами давньої фонemi /*ы/. Уживається в окремих закарпатських, бойківських та надсянських говірках: *бы^овало, вы^осокий, мы^оло* [5, с. 52], *бы^ув* [29, с. 74];

– [e^н] (é) – голосний переднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Реалізує фонему /e/ (у позиції під наголосом і без наголосу), широко вживається в бойківських, закарпатських говірках: *двe^нри, те^нпер, де^н'* [5, с. 226];

– [e^а] (ε) – голосний середнього ряду, середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Є алофоном фонemi /e/ в гуцульських, покутських та деяких інших говірках досліджуваного наріччя: *вишe^авий* [15, с. 81];

– [e^у] – напружений лабіалізований голосний середнього ряду, середнього підняття. Реалізує фонему /и/ після задньозаконних приголосних у деяких південногуцульських говірках: *рушник'e^у, запаск'e^у* [15, с. 35];

– [a^е] (â, ä) – голосний мішаного ряду, низького підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Реалізує фонему /e/ в гуцульських, покутських та деяких інших говірках наріччя: *на^ерстин* [15, с. 81];

– [a^о] – голосний заднього ряду, низького дещо підвищеного ступеня підняття. Реалізує фонему /a/ в наголошеній позиції перед сонорними /в/, /л/. Уживається в багатьох карпатських, закарпатських і передкарпатських говірках: *пра^оуда, зна^оў, ўна^оў* [15, с. 76–77];

⁵ За спостереженнями Й. О. Дзендезлівського, ці звуки в карпатських говірках є рефlekсами не лише давньої /*ы/, а й давньої /*і/: *шыя, жьыто, крыло* [11, с. 31] та давньої /*ѡ/ (у деяких надсянських говірках: *сты^ол, ны^ос, кы^от* [11, с. 18], у лемківських говірках: *вил, хвыст, вын* [5, с. 44]).

– [oʷ] (ô) – голосний заднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Виявляє фонему /o/ в ненаголошеній позиції. Уживається в багатьох південно-західних говірках, зокрема широко поширений у надсянському говорі: *стоʷйáти, дёрвоʷ, гоʷрб* [15, с. 62], надністрянському та волинському говорах: *моʷлоʷдúго, поʷнісі* [33, с. 54–55];

– [y^o] – голосний мішаного ряду, високо-середнього ступеня підняття. Фіксується в окремих середньокарпатських говірках: *руʷки, зуʷб, дуʷба* [15, с. 55–56];

– [ÿ] – голосний переднього ряду, середнього підняття. Вважається рефлексом⁶ давніх фонем /*ē/ та /*ě/ в позиції новозакритих наголошених і ненаголошених складів. Типовий для багатьох закарпатських говірок: *руʷз, плуʷт, принʷс* [15, с. 74];

– [ÿi], [ÿи], [ÿы], [ÿь] – неоднорідні голосні двокомпонентного складу (дифтонги). Розвинулись у новозакритих складах на місці давньої фонемі /*ō/. Зафіксовані в гуцульському говорі (на Сучавщині): *нуʷїж, груʷїм, кьʷїн'* [28, с. 118];

– [ʷi], [ʷи], [ʷы] – лабіалізовані однорідні голосні, переднього ряду, високого підняття. Є рефлексми давньої фонемі /*ō/ в новозакритих наголошених складах. Уживаються в гуцульському говорі (на Сучавщині) в позиції після губних приголосних (чим відрізняються від схожих дифтонгів): *мʷїст, дьʷир, нʷыд* [28, с. 117];

– [uʷy] – неоднорідний голосний трикомпонентного складу (трифтонг), змішаного ряду. Є рефлексом давньої фонемі /*ō/. Розвинувся в наголошених складах (у повільному й експресивному мовленні). Зафіксовано в закарпатських говірках: *куʷїт, пуʷїзно, дьуʷїр* [24, с. 38].

Отже, в системі вокалізму південно-західного наріччя налічуємо 30 голосних звуків. Із них 18 голосних (60%) – це спільні звуки, які є в системі вокалізму іншого чи обох інших наріч; натомість 12 голосних (40%) є унікальними звуками, уживаними лише в межах південно-західного наріччя.

⁶ Інша, менш популярна, теорія походження закарпатського [ÿ] полягає в тому, що цей звук вважається монофтонгічним рефлексом дифтонгів (та сама модель розвитку рефлексів давніх голосних середнього підняття, що і в північному наріччі) [див., напр.: 25].

Голосні звукотипи південно-східного наріччя:

– [i], [и], [e], [a], [o], [y] – шість вокалів, типових для загальнонаціональної мови [4, к. 1–2];

– [i^u] (i) – голосний переднього ряду, високого дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Уживається в наголошеній і ненаголошеній позиціях як варіант фонем /i/, /и/ та /e/. Поширений у всіх говорах наріччя: *си^uп, ри^uл':á, гли^uбокий, пи^uчé* [20, с. 45, 56, 103];

– [iⁱ] (î) – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Уживається в наголошеній і ненаголошеній позиціях як варіант фонем /и/, /и/ та /e/. Фіксується в усіх говорах наріччя: *вишиⁱт'ix, кужиⁱл', пиⁱчé* [20, с. 60, 103];

– [i^e] – голосний переднього ряду, високо-середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Поширений на всій території наріччя в слабкій (ненаголошеній) позиції як алофон фонем /и/, /e/ та /a/: *ви^eинéвий, жи^eл'éтка, ниви^eлiчка* [20, с. 30]. У деяких східнословобожанських говірках реалізує фонему /и/ в сильній позиції (під наголосом): *ви^eжи^eли^e, попросi^eли^eс'а, ри^eсу* [9, с. 60];

– [i^a] – голосний середнього ряду, середнього підвищеного ступеня підняття. Уживається як варіант фонем /и/ в ненаголошеній позиції: *ши^aнел'а, би^aтел'н'и* [20, с. 64];

– [и^o] – голосний передньо-середнього ряду, високо-середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Уживається в ненаголошеній позиції як алофон фонем /и/. Зафіксовано в середньонаддніпрянському говорі: *ти^oб'é* [20, с. 86];

– [e^u] (ê) – голосний переднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Уживається в ненаголошеній позиції як алофон фонем /e/, /и/ та /a/. Поширений на всій території наріччя: *зе^uрно, чéре^uз, же^uвém* [20, с. 101];

– [e^a] (ε) – голосний середнього ряду, середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Виявляє фонем /e/, /a/, /и/. Поширений у наддніпрянських говірках: *ве^aлiки, бе^aрiза, хве^aнэра* [20, с. 64], зафіксований і в словобожанському говорі: *те^aнэр* [9, с. 61];

– [aⁱ] – голосний середнього ряду, низько-підвищеного підняття, реалізує фонему /a/ в наголошеній і ненаголошеній позиціях. Уживається в східнословобожанських говірках: *б'а́з', м'а́кій* [9, с. 44];

– [a^e] (*â, ä*) – голосний середнього ряду, низького підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Уживається як варіант фонем /e/ та /a/ в ненаголошеній позиції: *ча́твѣр, ма́тѣрїя, ве́рѣники* [20, с. 64];

– [a^o] – голосний заднього ряду, низького дещо підвищеного ступеня підняття. Реалізує фонemi /o/ та /a/ в ненаголошеній позиції, поширений на всій території наріччя: *ра́бїла, да́брїш'ї, а́кація* [20, с. 88];

– [o^u] – голосний мішаного ряду, середнього дещо підвищеного ступеня підняття. Уживається у ненаголошеній позиції як варіант фонemi /o/. Зафіксований у середньонаддніпряньському говорі: *чо́тїр'ї, со́б'ї, то́д'ї* [20, с. 86];

– [o^a] – голосний заднього ряду, середнього дещо обниженого (розширеного) ступеня підняття. Уживається у ненаголошеній позиції як варіант фонemi /o/. Зафіксований у середньонаддніпряньському говорі: *дїтво́ра, со́рочки* [20, с. 88, 105];

– [o^y] (*ô*) – голосний заднього ряду, середнього дещо підвищеного (звуженого) ступеня підняття. Уживається в ненаголошеній позиції як алофон фонем /o/ та /y/. Поширений на всій території наріччя: *ко́жух, то́д'ї, со́сїд* [20, с. 79, 89];

– [y^o] – голосний середнього ряду, високо-середнього ступеня підняття. Уживається в ненаголошеній позиції як варіант фонemi /o/. Поширений в усіх говорах наріччя: *бу́мага, ку́пками, у́т'їг* [9, с. 73].

Отже, південно-східне наріччя в системі вокалізму містить 20 голосних звуків. Причому 16 із них (80%) – це голосні, які є в складі іншого чи обох інших наріч; 4 голосні (20%) – унікальні звуки (не фіксовані в інших діалектах).

Загальний інвентар голосних звукотипів в українських діалектах (сукупно в трьох наріччях) складається з 50 одиниць. З них 15 голосних (30%) – це ті звуки, які наявні в кожному наріччі (базові вокали) – див. додатки (марковані жирним шрифтом звуку).

Консонантизм. Зауважимо, що в переважній більшості фонологічних студій основну увагу зосереджено на питаннях вокалізму. За словами А. М. Залеського, пояснення тут просте: у ході історичного розвитку приголосні зазнали менших змін порівняно з голосними [15, с. 3]. Систему консонантизму в діалектах вивчено переважно з погляду окремих проблем – кореляції твердості / м'якості, дзвінкості / глухості, асимілятивних явищ та ін.

Здійснити кількісний аналіз приголосних фонем уможливило «Атлас української мови» (передусім карта «Структури консонантизму», де подано узагальнену інформацію про склад приголосних в українських діалектах), деякі регіональні атласи, а також окремі статті й монографії.

Приголосні звукотипи північного наріччя:

– основні алофони приголосних фонем, які властиві вокалізму загальнонаціональної мови [4, с. 11];

– [жʲ], [чʲ], [шʲ], [ʒʲ] – палаталізовані шиплячі приголосні, поширені на півдні східнополіського говору та в західній частині західнополіського говору [4, с. к. 11];

– [ɔʲ], [пʲ], [мʲ], [wʲ], [vʲ], [фʲ] – палаталізовані губні приголосні, на території наріччя вживаються в позиції перед рефlekсами давньої /*ĕ/, наголошеної /*ĕ/: *б'ерóзка, св'іт* [13, с. 78];

– [кʲ], [хʲ], [гʲ], [ґʲ] – палаталізовані задньоязикові приголосні та глотковий, уживаються в позиції перед рефlekсами давнього /*ĕ/ [11, с. 67];

– [цʲ^т], [тʲ^ц], [зʲ^т] – палаталізовані передньоязикові приголосні. Виявляють фонемі відповідно /тʲ/, /цʲ/ і /дʲ/. Спорадично засвідчені в чорнобильських говірках, широко відомі в білоруських поліських говірках: *цʲ^тóтка, зʲ^дá зʲ^дко, тʲ^дв'ітé* [23, с. 54, 57];

– [лʲ] – «середній» альвеолярний твердий приголосний. Уживається переважно в східнополіських говірках, що межують з діалектами південно-східного наріччя: *білі, зелéні, булі* [5, с. 78];

– [цʲ] – палаталізований приголосний звук (відрізняється від [цʲ] меншим ступенем м'якості). Реалізує тверду і м'яку фонемі /цʲ/ і /цʲ/. Поширений на всій території наріччя, зокрема в північній смугі: *отéцʲ, нтіцʲ'а* [13, с. 78];

– [pʲ] – коронально-палаталізований приголосний звук (відрізняється від [pʲ] меншим ступенем м'якості). Є алофоном м'якої фонемі /pʲ/, фіксується найчастіше в поліських говірках з відсутнім палатальним [pʲ]: *por'ádoк* [13, с. 78].

Отже, система консонантизму північного наріччя сукупно складається з 51 приголосного звука: [б], [п], [м], [w], [v], [ʏ], [ф], [бʲ], [пʲ], [мʲ], [wʲ], [vʲ], [фʲ] (13 губних); [н], [л], [лі], [р], [pʲ], [pʲ], [т], [тʲ^н], [д], [ж], [жʲ], [з], [зʲ], [с], [сʲ], [з], [зʲ^н], [зʲ], [зʲ], [ц], [цʲ], [цʲ^н], [цʲ], [ч], [чʲ], [ш], [шʲ] (28 передньоязикових); [й], [тʲ], [дʲ], [лʲ], [нʲ], (5 середньоязикових); [r], [rʲ], [к], [кʲ], [х], [xʲ] (6 задньоязикових); [г], [гʲ] (2 глоткові). Майже всі приголосні, крім [цʲ^н], [тʲ^н], [зʲ^н], наявні в південно-західному наріччі та, окрім згаданих і [цʲ], [pʲ], – у південно-східному; кількість унікальних консонантів – 3 (6%).

Приголосні звукотипи південно-західного наріччя:

– основні алофони приголосних фонем, характерних для вокалізму загальнонаціональної мови [4, к. 11];

– [жʲ], [чʲ], [шʲ], [зʲ] – палаталізовані шиплячі приголосні, уживаються в багатьох південно-західних говорах [4, с. к. 11];

– [бʲ], [пʲ], [мʲ], [wʲ], [vʲ], [фʲ] – палаталізовані губні приголосні, на території наріччя вживаються в позиції перед [і] та в деяких говорах перед різними голосними: *t'en'ér*, *sm'eríka*, *b'íráza* [33, с. 63];

– [кʲ], [хʲ], [rʲ], [rʲ] – палаталізовані задньоязикові приголосні та глотковий, уживаються в карпатських та передкарпатських говірках: *k'in'*, *vur'ix'iv*, *g'irka* [13, с. 100];

– [лі] – «середній» альвеолярний приголосний, поширений у багатьох говорах (бойківському, гуцульському, лемківському, частково закарпатському, частині подільського): *bulíste*, *vidlíga* [33, с. 69];

– [зʲ^ж], [сʲ^ш], [цʲ^ч], [зʲ^з] – дорсально-палаталізовані (шепелюваті) приголосні, реалізують фонемі /z/, /c/ у наддністрянських і суміжних діалектах: *z^ж'v'ir*, *s^ш'm'ix*, *z^з'v'ir* [11, с. 67];

– [дʲ], [тʲ], [нʲ], [сʲ], [цʲ], [зʲ], [зʲ] – коронально-палаталізовані зубні передньоязикові приголосні (відрізняються від відповідних м'яких меншим ступенем палатальності). Уживаються в покутсько-буковинських, гуцульських, закарпатських та в окремих бойківських говірках [11, с. 67];

– [ж́], [ч́], [ш́], [ж́́] – напівпалаталізовані шиплячі приголосні, вимовляються в позиції перед [і́] (який за походженням є рефлексом давньої фонемі /*ǣ/): *ножі́, і́їст'* [11, с. 70]

– [ŋ́] – напіввідкритий задній носовий твердий приголосний. Вживається в наддністрянських, надсянських, закарпатських, бойківських, деяких гуцульських говірках (найчастіше при вимовлянні запозичених лексем): *а́нґіна, га́нґре́на, А́нґлі́я* [11, с. 56];

– [p'] – палаталізований приголосний звук (відрізняється від палатального [p'] меншим ступенем м'якості). Уживається найчастіше в покутських говірках: *по́р'а́док* [13, с. 78], зафіксований і в східноподільських говірках: *ца́р', вече́р'ати, тр'о́х* [20, с. 181].

Отже, система консонантизму південно-західного наріччя охоплює 66 приголосних звуків: [б́], [п́], [м́], [ẃ], [v́], [ʏ́], [ф́], [б́́], [п́́], [м́́], [ẃ́], [v́́], [ф́́] (13 губних); [н́], [ŋ́], [н́́], [л́], [л́́], [р́], [р́́], [ṕ́], [т́], [т́́], [д́], [д́́], [ж́], [ж́́], [ж́́́], [з́], [з́́], [з́́́], [з́́́́], [з́́́́́], [ц́], [ц́́], [ц́́́], [ц́́́́], [ц́́́́́], [ч́], [ч́́], [ч́́́], [ш́], [ш́́], [ш́́́] (40 передньоязикових); [й́], [т́́́], [д́́́́], [л́́́́], [н́́́́] (5 середньоязикових); [ѓ], [ѓ́], [ќ], [ќ́], [х́], [х́́] (6 задньоязикових); [ѓ́́], [ѓ́́́] (2 глоткові). 55 приголосних звуків цього наріччя фіксуються в північних і південно-східних говорах; 11 приголосних (17%) є унікальними, тобто такими, що відсутні в інших наріччях.

Приголосні звукотипи південно-східного наріччя:

– основні алофони приголосних фонем, які типові для системи вокалізму загальнонаціональної мови [4, к. 11];

– [ж́́́], [ч́́́], [ш́́́], [ж́́́́] – палаталізовані шиплячі приголосні, вживаються на значній території середньонаддніпряньського говору [4, к. 11];

– [б́́́́], [п́́́́], [м́́́́], [ẃ́́́], [v́́́́], [ф́́́́] – палаталізовані губні приголосні, вживаються в усіх говорах наріччя в позиції перед [і́] або [й́]: *п'і́шл'а́, чо́лов'і́кі, зб'і́ра́ліса'* [20, с. 173];

– [ќ́́́], [х́́́́], [ѓ́́́], [ѓ́́́́] – палаталізовані задньоязикові приголосні та глотковий, уживаються в позиції перед [і́], фіксуються в усіх говорах наріччя: *б'і́лий, г'і́лка, к'і́шка* [20, с. 204, 212].

– [л́́́́] – «середній» альвеолярний («полтавський» препалатальний), поширений передусім у середньонаддніпряньських

говірках, проте фіксується й на іншій території наріччя: *осилéдці, пошліі, гра́лі* [20, с. 169];

– [ж́], [ч́], [ш́], [з́] – напівпалаталізовані шиплячі приголосні, вимовляються в позиції перед голосними (здебільшого [а], [о], [е], [и]), іншими приголосними та в кінці слова. Поширені в наддніпрянському говорі та окремих слобожанських говірках: *дружб́ок, борш́ч, ви́йїжз́йїут'* [20, с. 157].

Отож, у системі консонантизму південно-східного наріччя налічуємо 53 приголосні звуки: [б], [п], [м], [w], [v], [ʎ], [ф], [б'], [п'], [м'], [w'], [v'], [ф'] (13 губних); [н], [л], [л́], [р], [р'], [т], [д], [ж], [ж́], [ж'], [з], [з'], [с], [с'], [з], [з́], [з́], [з́], [з́'], [ц], [ц'], [ч], [ч́], [ч'], [ш], [ш́], [ш'] (27 передньоязикових); [й], [т'], [д'], [л'], [н'] (5 середньоязикових); [г], [ѓ], [к], [к'], [х], [х'] (6 задньоязикових); [г], [ѓ] (2 глоткові). Усі приголосні є такими, що вживаються в південно-західному наріччі й частково (крім напівпалаталізованих шиплячих) – у північному. Унікальних приголосних, які б не фіксувалися в інших наріччях, немає.

Загальний інвентар приголосних звукотипів у трьох наріччях складається з 69 одиниць. З них 49 звуків (71%) є тими консонантами, які наявні в кожному наріччі (базові українські приголосні) (див. додатки).

Отже, репертуар звуків в українських наріччях такий:

	<i>Північне наріччя</i>	<i>Південно- західне наріччя</i>	<i>Південно-східне наріччя</i>
<i>Голосні</i>	34	30	20
<i>Приголосні</i>	54	66	53
<i>Разом</i>	88	96	73

Сукупно в трьох наріччях маємо 119 окремих звуків, із них 50 голосних і 69 приголосних (див. додатки).

Отже, згідно зі встановленими репертуарами найширше коло звукотипів зафіксовано в південно-західному наріччі, на 9% менше – у північному і найменше – у південно-східному (різниця з південно-західним наріччям – 32%, з північним наріччям – 21%). Різниця між кількістю звукотипів у південно-

західному наріччі та північному (9%) є невеликою, але статистично надійною для подальших висновків.

Спроба інтерпретації.

Відповідно до методологічних передумов результати кількісного аналізу свідчать про те, що найбільш імовірним місцем зародження української мови є ареал південно-західного наріччя. Менш імовірно, що українська мова походить із зони північного (поліського) наріччя. І найменш імовірною територією постання української мови є землі південно-східного наріччя.

Із цього висновку витікають такі міркування.

1. У територіальному формуванні української мови вбачаються три хронологічні періоди: перший період, пов'язаний із виникненням української мови на території сучасного південно-західного наріччя⁷; наступний період – із поширенням української мови на землі сучасного північного наріччя; і третій період – це розповсюдження української мови на територію сучасного південно-східного наріччя. Методика нашого дослідження не дає змоги оперувати хронологічними одиницями, щоб окреслити часові межі цих періодів.

2. Найдавніші народи, засвідчені на території сучасного південно-східного наріччя (трипільці, арійці, скіфи, сармати, кіммерійці, представники дніпро-донецької, середньостогівської та інших культур, тобто дослов'янські племена) не можуть бути пов'язані з утворенням української мови; так само, найімовірніше, не стосуються до появи української мови й представники пізніших – уже слов'янських – культур, межі поширення яких не виходили за зону південно-східного наріччя.

Окремі із суджень, що є наслідком нашого загального висновку, підтверджують усталені в діалектології твердження, зокрема, про те, що українські говірки часово неоднорідні:

⁷ Найдавнішими племенами, які зафіксовано на землях південно-західного наріччя, вважаються представники поморської (померанської) і зубрицької культур. Найчастіше представниками цих культур називають венеців, яких, зі свого боку, прийнято вважати найпершими слов'янами [17] (хоча загалом питання походження слов'ян досі лишається дискусійним і остаточно не розв'язаним). Отже, найперший – праслов'янський – період у становленні української мови може бути асоційований із мовою венеців або інших найперших слов'янських племен, які перебували на землях сучасного ареалу південно-західного наріччя.

південно-західні й північні говори – старожитні (давнішого походження), південно-східні говори – новожитні (новішого походження). У лінгвоукраїністиці переконливою є думка і про те, що основою південно-східного наріччя є середньоадніпрянський говір, історія якого тягнеться від архаїчної північної групи українських діалектів⁸. Тому логічно припустити, що сучасні південно-східні говори витворилися на ґрунті північних і відповідають третьому (зазначеному вище) періоду формування української мови.

Та в лінгвоукраїністиці поява наддніпрянського говору вчені пов'язують із: а) багатовіковою інтерференцією між південно-західними та північними говірками, що не лише поєднала різнодіалектні явища, а й синтезувала якісно нові мовні риси, які можна віднести до найістотніших ознак української мови [16, с. 53]; б) з «колонізацією» Наддніпрянщини південно-західними діалектами, зокрема волинським і подільським [21, с. 7]. Щоправда, в окремих працях [26] виражено сумнів у тому, що поява наддніпрянських говірок найперше викликана впливом північних чи південно-західних говорів, оскільки «запозичення» з цих говорів не становлять мовного ядра наддніпрянського діалекту. Наші підрахунки засвідчують, що звуковий репертуар південно-східних і північних говірок збігається на 62%, південно-східного й південно-західного – теж на 62%. Отже, ґрунтуючись на наведених статистичних даних, отриманих на матеріалі кількісної характеристики голосних і приголосних, стверджуємо про умовно однаковий ступінь фонетичної спорідненості південно-східного наріччя з двома іншими.

Те, що наддніпрянський говір генетично приблизно однаковою мірою співвідносний із північними й південно-західними діалектами, часто пояснюється його історичною первинністю (з чим, виходячи з результатів дослідження, не можемо погодитися). Зокрема, показовими (типovими для багатьох інших учених) є слова І. Огієнка про те, українська мова виникла в Середньому Подніпров'ї, а вже згодом

⁸ Поширеною є думка, що до XV–VI ст. українські говори поділялися на 2 великі групи – південні (або південно-західні) та північні (або північно-східні) діалекти. Згодом на наддніпрянському ґрунті виокремилася нова група діалектів, яку сьогодні називаємо південно-східним наріччям. Таку думку вперше висловив К. П. Михальчук, якого підтримали багато інших вчених, серед них – В. М. Ганцов, Ф. Т. Жилко, І. В. Матвіяс, Ю. В. Шевельов.

поширилася й на інші землі [27]. Ця гіпотеза, очевидно, витікає із середньодніпровської (надчорноморської) теорії походження слов'ян, яка сьогодні знаходить значну підтримку в студіях з ономастики (Ю. О. Карпенко, В. В. Лучик, В. П. Шульгач).

Є й інша «підручникова» версія, за якою українці як етнос витворилися на основі трьох слов'янських (засвідчених у літописах) племен – полян, древлян і сіверян, а українська мова виникла, відповідно, на ґрунті полянських, древлянських і сіверянських діалектів [31, 62]. Припускають, що територіально древляни й сіверяни були локалізовані в зоні сучасних середньо- і східнополіських говорів, а поляни – у зоні говірок Київщини. Тож українська мова, за цією гіпотезою, зародилася на інших землях, ніж виявлено в нашому дослідженні. До речі, ця версія походження українців та української мови певною мірою корелює з вісло-дніпровською теорією генези слов'ян (Л. Нідерле, М. Фасмер, Ф. П. Філін).

Багато хто з учених територію зародження української мови пов'язує винятково з ареалом говірок північного наріччя. Ось як стверджує Ю. В. Шевельов: загальновизнаним є троїстий поділ українських діалектів на північне, південно-західне й південно-східне наріччя, причому ця послідовність нарічч правильно віддзеркалює й історію їх формування [32, с. 52]. На думку вченого, Полісся є більш архаїчною територією поселення з меншою інтенсивністю міграцій, ніж Передкарпаття, Карпати й Закарпаття, а тому й поліські діалекти – найархаїчніші. Інколи північне наріччя як ареал зародження української мови мотивують у зв'язку з вісло-одерською теорією походження слов'ян, відстоюваною Ю. В. Кухаренком, Т. Лером-Сплавінським, В. В. Мартиновим, В. В. Сєдовим та ін. Відповідно до цієї теорії, прашурами поліщуків були перші слов'янські мігранти з території басейну Вісли й Одеру.

Вісло-одерською теорією можна пояснювати й український глотогенез у Карпатах через міграцію сюди тих само перших слов'ян (із західної частини басейну Вісли й Одеру). Проте карпатський регіон як територія витоків української мови має більше реляцій із відомою дунайською (дунайсько-балканською) теорією слов'яногенезу. Мовні паралелі українських Карпат і південної Славії (Балкан) відображають карти «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» [див.: 10]. Однак чи пов'язані ці паралелі з зародженням української мови

або з її пізнішим розвитком, карти атласу показати не в змозі. Так само багато інших праць (із діалектології, ономастики, історії мови) відзначають тісне контактування карпатських говорів із сусідніми мовами – польською, румунською, молдовською, угорською та деякими віддаленими, зокрема німецькою, що, гадаємо, радше свідчить про інтерферентні впливи, ніж про власне український глотогенез.

Щоправда, існують гіпотези й про те, що прабатьківщиною слов'ян є саме Карпатський регіон (М. Гімбутас, В. В. Іванов, В. М. Кобичев, Ю. Удольф), а найдавнішими слов'янами, які розмовляли праслов'янською мовою (діалектами), дехто [30]⁹ називає предків гуцулів, бойків і лемків. У цьому зв'язку появу протоукраїнської мови на праслов'янському ґрунті інколи пояснюють тісними контактами карпатців із племенами західних слов'ян. Наприклад, у праці [35, с. 39] наступним після дивергенції праслов'янської мовної єдності виділено період із трьома діалектними групами, одна з яких – серболужицька – стала основою витворення верхньо- і нижньолужицької, чеської, словацької та української мов.

Загалом у питаннях витоків української мови відомо багато різноманітних припущень. Спільне в більшості з них – це оперування фонетичними, лексичними чи граматичними віднайденими «слідами» української мови (починаючи з праслов'янської доби, а інколи й індоєвропейської), проте найчастіше без указівок на локалізацію її зародження. Питання щодо території постання української мови має перспективу розв'язання лише на основі подальших досліджень діалектів.

Висновки

1. Проведене дослідження показало, що використана методика вивчення глотогенезу підтверджує дистрибуцію новожитніх (південно-східне наріччя) і старожитніх (північне й південно-західне наріччя) діалектів української мови: давніші діалекти дійсно володіють у своєму складі більшим репертуаром звуків порівняно з новішими діалектами.

⁹ Згідно з більш традиційним поглядом [12, 24–25], лемки, бойки та гуцули (і їхні діалекти) з'явилися внаслідок різноманітних переселень, починаючи з XIII–XIV ст.

2. Теорія (теорії) походження української мови з теренів новожитніх говірок (наприклад, трипільська теорія), згідно з результатами дослідження, малоїмовірна.

3. Місце зародження української мови варто шукати в ареалах старожитніх говірок, у яких різноманіття звукових одиниць найбільше. Виявлено, що найчисленніший репертуар звуків має південно-західне наріччя.

4. Відповідно до наших підрахунків, різниця між репертуаром звуків південно-західного й північного наріччя (ареали з найчисленнішим інвентарем звуків) така, що дає підстави припускати про зародження української мови на території південно-західних говорів.

Література

1. Atkinson Q. D. Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa // *Science*. – 2011. – Vol. 332. – P. 346–349.

2. Атлас української мови: в 3 т. – Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1984. – 440 с.

3. Атлас української мови: в 3 т. – Т. 2: Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1988. – 520 с.

4. Атлас української мови: в 3 т. – Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – Ч. 3. – К.: Наук. думка, 2001.

5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Наук. думка, 1980. – 246 с.

6. Біла О. С. Довгі голосні в зоні українсько-білоруських міждіалектних контактів // *Праці XIII Республіканської діалектологічної наради*. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 245–257.

7. Бондар О. І. До питання про час виникнення української мови // *Мова: структура, суспільство, культура*. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2012. – С. 90–94.

8. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини. – Чернівці: Рута, 1995. – 392 с.

9. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 592 с.

10. Гриценко П. Ю. *Carpatho-Balkanica 2: Українсько-хорватські паралелі на картах «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia Methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 5–12.*

11. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з української діалектології. Ч.1: Фонетика. – Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1965. – 126 с.
12. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 18–27.
13. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Рад. школа, 1955. – 316 с.
14. Жилко Ф. Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в південно-західних районах Чернігівщини // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 4. – 1953. – С. 7–20.
15. Залеський А. М. Вокалізм південно-західного наріччя. – К., 1973. – 156 с.
16. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 50–95.
17. Залізняк Л. Л. Від склавинів до української нації. – К., 1997. – 256 с.
18. Іщенко О. С. Українська мова походить з Африки? // Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: II. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. – Muenchen: Verlag Otto Sagner, 2012. – S. 50–59.
19. Калнынъ Л. Э. К типологии украинского диалектного вокализма // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1978. – М.: Наука, 1980. – 296–308.
20. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. – Черкаси: Тясмин, 2003. – 368 с.
21. Матвіяс І. Г. Проблема формування південно-східного наріччя // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 6–8.
22. Назарова Т. В. Аканье в украинских говорах // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1975. – М.: Наука, 1977. – С. 211–260.
23. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті. – К.: Наук. думка, 1985. – 136 с.
24. Никоваев С. Новые данные о вокализме карпатоукраинских говоров // Український діалектологічний збірник. Кн. 3. – К.: Довіра, 1997. – С. 33–39.
25. Німчук В. В. Походження української мови // Етнічна та етнокультурна історія України. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 351–469.
26. Німчук В. В. Проблема українського діалектогенезу // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 25–47.
27. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

28. Павлюк М. Рефлекси давніх о, е в нових закритих складах в українських говірках Румунії // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, – 1970. – С. 113–121.
29. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. 1: Звучня і морфологія. – Praha: Orbis, 1938. – 550 с.
30. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
31. Тищенко К. Правда про походження української мови // Український тиждень. – 2012. – № 39. – С. 22–66.
32. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1056 с.
33. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УСРСР на північ від Дністра. – Львів: Вид-во Львівського пед. ін.-ту, 1957. – 186 с.
34. Шило Г. Ф. Поліські дифтонги й монофтонги в історичному та лінгвогеографічному висвітленні // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 62–71.
35. Шустер-Шевц Г. Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2. – С. 33–50.

Oleksandr Ishchenko

The Inventory of Sounds in the Dialects:

o the Problem of the Origins of the Ukrainian Language

The study presents a hypothesis about the place of origin of the Ukrainian language. Due to the methodology approbated by other scientists, it is found that the probable place of origin of the Ukrainian language is the area of South-Western Ukrainian dialects.

Keywords: *sounds, the dialect, the origins of the Ukrainian language, South-Western dialect*

ДОДАТКИ

1. Інвентар голосних звуків українських діалектів

Гол осні	Північне наріччя	Південно- західне наріччя	Південно- східне наріччя
i	+	+	+
i^и	+	+	+
i^е	+		
i^еi		+	
yⁱ		+	
и	+	+	+
и¹	+	+	+
и^и		+	
и^е	+	+	+
и^а			+
и^о			+
y^и		+	
и^е	+		
ы		+	
ы^о		+	
ы^y		+	
y^ы		+	
ы^и		+	
е	+	+	+
ē	+		
е^и	+	+	+
е^а	+	+	+
е^о	+		
е^y		+	
а	+	+	+
ā	+		
а¹			+
а^е	+	+	+
а^о	+	+	+
о	+	+	+
о^и			+
о^с	+		
о^а	+		+
о^y	+	+	+
оу	+		
у	+	+	+
у^и	+		
у^иy		+	

уи	+		
уе	+		
уо	+		
у ^о	+	+	+
ÿ	+	+	
ÿі	+	+	
ÿи	+	+	
ÿы		+	
ÿе	+		
ÿе̃	+		
ÿо	+		
ÿо̃	+		

2. Інвентар приголосних звуків українських діалектів

Приголосні	Північне наріччя	Південно-західне наріччя	Південно-східне наріччя
б	+	+	+
п	+	+	+
м	+	+	+
w	+	+	+
v	+	+	+
ÿ	+	+	+
ф	+	+	+
б'	+	+	+
п'	+	+	+
м'	+	+	+
w'	+	+	+
v'	+	+	+
ф'	+	+	+
н	+	+	+
η		+	
н'		+	
л	+	+	+
лі	+	+	+
р	+	+	+
р'	+	+	
р'	+	+	+
т	+	+	+
т' ^ц	+		
т'		+	
д	+	+	+
д'		+	
ж	+	+	+

ж		+	+
ж'	+	+	+
з	+	+	+
з'		+	
з ^{'ж'}		+	
з'	+	+	+
с	+	+	+
с'		+	
с ^{'ш'}		+	
с'	+	+	+
з	+	+	+
з'		+	
з ^{'д'}	+		
з ^{'з'}		+	
з'	+	+	+
з̣	+	+	+
з̣'	+	+	+
ц	+	+	+
ц'	+	+	
ц ^{'ч'}		+	
ц'			
ц ^{'т'}	+		
ч	+	+	+
ч̣		+	+
ч'	+	+	+
ш	+	+	+
ш̣		+	+
ш'	+	+	+
й	+	+	+
т'	+	+	+
д'	+	+	+
л'	+	+	+
н'	+	+	+
г	+	+	+
г'	+	+	+
к	+	+	+
к'	+	+	+
х	+	+	+
х'	+	+	+
г	+	+	+
г'	+	+	+